

Корнякова Т. В.,

*доктор юридичних наук, професорка, Заслужений юрист України,
завідувачка кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
<https://orcid.org/0000-0001-5993-0745>*

КРИМІНАЛІЗАЦІЯ ВІЙСЬКОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ: КОМПАРАТИВІСЬКИЙ АНАЛІЗ ТА ВИКЛИКИ ВОЄННОГО ЧАСУ

CRIMINALISATION OF MILITARY CRIMINAL OFFENCES: COMPARATIVE ANALYSIS AND WARTIME CHALLENGES

У статті представлено компаративістський аналіз підходів до криміналізації правопорушень у військовій сфері. Сьогодні є нагальна потреба в глибокому порівняльному дослідженні для виявлення найкращих практик, що сприятимуть підвищенню ефективності військового правопорядку в Україні та забезпеченню відповідності міжнародним стандартам.

Обрані країни (Республіка Хорватія, Литовська та Чеська республіки) мають досвід збройних конфліктів, мають спільні кордони з Україною, мають досвід інтеграції до європейських та євроатлантичних безпекових структур або перебувають у подібному геополітичному контексті. Важливо зазначити, що у проаналізованих кодексах представлена чітка диференціація покарань залежно від умов вчинення злочину (мирний час, воєнний стан, бойова обстановка), що є спільною та визначальною рисою. Цей підхід свідчить про безумовний пріоритет національної безпеки та боєздатності у кризові періоди. Особливої уваги заслуговує деталізація криміналізації ухилення від військової служби та мобілізації, яка дозволяє більш точно кваліфікувати діяння та застосовувати адекватні заходи впливу. Також виявлено значну увагу до злочинів проти військової дисципліни, субординації та морального стану військовослужбовців, що є критичним для підтримання внутрішньої стійкості війська. У деяких кодексах було виділено норми, спрямовані на боротьбу з неуставними стосунками та захистом прав військовослужбовців.

Кримінально-правова заборона за військові кримінальні правопорушення є глибоко соціально обумовленою. Вона слугує не лише каральній функції, а й виконує ключову превентивну роль, захищаючи фундаментальні цінності суспільства: військову дисципліну, боєздатність армії, життя та здоров'я військовослужбовців, авторитет Збройних Сил та міжнародні зобов'язання держави. Ефективність функціонування збройних сил, підтримання дисципліни та бойового духу безпосередньо залежать від якості та дієвості відповідного кримінального законодавства.

Досвід Хорватії, Литви та Чехії показує, що комплексне та деталізоване кримінальне законодавство у військовій сфері, яке постійно адаптується до умов загроз та враховує міжнародні стандарти, є життєво важливим для ефективного функціонування сучасних збройних сил. Запозичення окремих положень, таких як криміналізація необережного невиконання наказу, посилення відповідальності за злочини, що загрожують боєздатності, чи чітке закріплення права на невиконання незаконного наказу, може суттєво посилити оборонну здатність України та забезпечити її відповідність найкращим європейським практикам.

Ключові слова: *військові кримінальні правопорушення, військовослужбовець, воєнний стан, військова дисципліна, кримінальна відповідальність, криміналізація, протидія, покарання, міжнародне співробітництво, зарубіжний досвід.*

The article presents a comparative analysis of approaches to criminalisation of offences in the military sphere. Today, there is an urgent need for an in-depth comparative study to identify best practices that will help to improve the effectiveness of military law and order in Ukraine and ensure compliance with international standards.

The selected countries (the Republic of Croatia, the Republic of Lithuania and the Czech Republic) have experience of armed conflicts, share common borders with Ukraine, have experience of integration into European and Euro-Atlantic security structures or are in a similar geopolitical context. It is important to note that the analysed codes provide for a clear differentiation of punishments depending on the conditions of the crime (peacetime, martial law, combat situation), which is a common and defining feature. This approach demonstrates the absolute priority of national security and combat capability in times of crisis. Particularly noteworthy is the detailing of the criminalisation of evasion of military

service and mobilisation, which allows for a more accurate qualification of acts and the application of adequate measures of influence. Significant attention is also paid to crimes against military discipline, subordination and morale, which is critical to maintaining the internal stability of the army. Some codes highlighted provisions aimed at combating non-statutory relationships and protecting the rights of servicemen.

The criminal law prohibition of military criminal offences is deeply socially conditioned. It serves not only a punitive function, but also plays a key preventive role, protecting the fundamental values of society: military discipline, the combat capability of the army, the life and health of servicemen, the authority of the Armed Forces and the international obligations of the state. The effectiveness of the armed forces, the maintenance of discipline and morale directly depend on the quality and effectiveness of the relevant criminal legislation.

The experience of Croatia, Lithuania and the Czech Republic shows that comprehensive and detailed criminal legislation in the military sphere, which is constantly adapted to the threat environment and takes into account international standards, is vital for the effective functioning of modern armed forces. Adopting certain provisions, such as criminalising reckless disobedience, increasing liability for crimes that threaten combat capability, or clearly enshrining the right to disobey an unlawful order, could significantly enhance Ukraine's defence capability and ensure that it is in line with best European practices.

Key words: *military criminal offences, serviceman, martial law, military discipline, criminal liability, criminalisation, counteraction, punishment, international cooperation, foreign experience.*

Відповідальність за кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служб є багатограним викликом, що потребує комплексного вирішення. Ефективність функціонування Збройних Сил України, особливо в умовах триваючої повномасштабної війни, безпосередньо залежить від чіткості та адекватності кримінально-правового регулювання військової дисципліни. Проте, існуюче законодавство, що криміналізує військові кримінальні правопорушення, стикається з численними викликами воєнного часу, вимагаючи постійної адаптації та вдосконалення.

Компаративістський аналіз підходів до криміналізації таких діянь у законодавстві країн, які мають досвід збройних конфліктів, спільні кордони з Україною, досвід інтеграції до європейських та євроатлантичних безпекових структур або перебувають у подібному геополітичному контексті, виявляє значні відмінності та спільні риси у визначенні суспільної небезпеки, кваліфікації та санкціях. Це створює нагальну потребу в глибокому порівняльному дослідженні для виявлення найкращих практик, що сприятимуть підвищенню ефективності військового правопорядку в Україні та забезпеченню відповідності міжнародним стандартам.

Питання кримінальної відповідальності за військові кримінальні правопорушення було предметом наукового інтересу багатьох вітчизняних вчених, зокрема Н. Антонюка, А. Вознюка, О. Звонарьов, І. Казакова, І. Копотуна,

І. Костюка, С. Клименко, М. Мазура, О. Малетова, С. Мирошниченка, В. Навроцького, С. Петкова, О. Тригуба, М. Хавронюка, С. Харитонова, О. Фесенка та зарубіжних вчених K Ambos, E. Armbricht, A. Heinze, P. Rackow, Jacques de Maillard [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9]. Водночас стан опрацювання кримінальної відповідальності за військові кримінальні правопорушення у контексті зарубіжного законодавства продовжує залишатися актуальним.

Метою цієї статті є проведення порівняльного аналізу кримінальної відповідальності за військові кримінальні правопорушення.

Характеризуючи сутність компаративістського аналізу в контексті військових злочинів необхідно зазначити наступне. Компаративістський аналіз (порівняльно-правове дослідження) – це метод, що дозволяє вивчати правові явища шляхом їх зіставлення в різних правових системах. У контексті криміналізації військових правопорушень це означає: по-перше, які діяння, що порушують військовий правопорядок, підлягають криміналізації у більшості країн. Це допомагає зрозуміти універсальні цінності та інтереси, що підлягають захисту засобами кримінального права; по-друге, чим відрізняється кримінальне законодавство різних держав у цій сфері, що пов'язано з укладом і традиціями у історичний, політичний, соціальний або військовий сферах; по-третє, як міжнародне гуманітарне право та міжнародне кримінальне право впливають на національні системи криміналізації кримінальних правопорушень у військовій сфері; по-четверте,

вивчення успішного досвіду інших країн для вдосконалення національного кримінального законодавства.

Ключовими аспектами компаративістського аналізу криміналізації військових кримінальних правопорушень виступають наступні. Визначення поняття «військових кримінальних правопорушень». У цьому контексті важливо визначити як різні правові системи визначають, що є військовим злочином. Також, визначення підхідів до поняття об'єкта та суб'єкта (кадрові військові, резервісти, мобілізовані, військовозобов'язані під час зборів) цих діянь. Країни мають різні визначення та коло діянь, що криміналізуються у військовій сфері: дезертирство та самовільне залишення частини; невиконання наказу та непокоря; зловживання владою або перевищення повноважень; порушення правил поведінки зі зброєю чи майном; статутні відносини тощо.

У межах порівняльного аналізу має значення вплив умов на криміналізацію діяння. Тобто як статус «воєнного часу» або «бойової обстановки» впливає на тяжкість покарання та кваліфікацію військових кримінальних правопорушень.

Для України, яка перебуває у стані війни та активно реформує свою правову систему, компаративістський аналіз криміналізації військових правопорушень має особливе значення: виявлення прогалин, недоліків або застарілих норм у вітчизняному КК та запозичення кращого світового досвіду; забезпечення відповідності українського законодавства міжнародним стандартам, що особливо важливо в контексті євроінтеграції; вивчення успішних моделей протидії дезертирству, корупції у військовій сфері та іншим злочинам; надання науково обґрунтованих пропозицій щодо криміналізації чи декриміналізації певних діянь, а також перегляду санкцій за військові кримінальні правопорушення.

Таким чином, компаративістський аналіз є потужним інструментом для глибокого розуміння природи військових кримінальних правопорушень, виявлення їхньої соціальної обумовленості в різних правових системах та розробки обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення національного законодавства.

Вибір зарубіжного законодавства для компаративістського аналізу військових кримінальних правопорушень обумовлений його релевантністю для України, особливо в умовах триваючої повномасштабної війни. Ключовим критерієм є геополітична близькість та досвід країн, що або безпосередньо пройшли через збройні конфлікти (як Хорватія), або ж межують із зоною бойових дій, усвідомлюючи постійну військову загрозу чий мають пострадянський досвід та інтеграція в НАТО (Польща, Чехія, Литва, Латвія, Естонія). Аналіз законодавства скандинавських країн (Швеція, Фінляндія), що нещодавно приєдналися до НАТО або мають сильну оборонну політику, дозволить охопити моделі криміналізації, сформовані в умовах високої готовності до оборони та потенційних загроз. Цей підхід забезпечить глибинний аналіз різноманітних правових механізмів захисту військового правопорядку.

Хорватія має власний досвід збройного конфлікту (війна за незалежність у 1990-х), що значно вплинув на формування її військового кримінального права. Це обумовило фокус на злочинах, пов'язаних з війною. КК Хорватії, як і український КК, містить окремі положення щодо військових злочинів, які зосереджені в окремому розділі XXXIV Кримінальні злочини проти збройних сил [10].

Представлені статті Кримінального кодексу Хорватії (статті 357-380) виявляють системний та багатогранний підхід до криміналізації військових правопорушень, спрямований на всебічне забезпечення військового правопорядку, особливо в умовах загроз національній безпеці. Кодекс чітко диференціює відповідальність залежно від умов вчинення злочину, значно посилюючи покарання у стані війни або безпосередньої загрози незалежності та єдності Республіки Хорватія.

Першочерговою є криміналізація порушень дисципліни та субординації. Статті 357 КК Хорватії Невиконання/відмова від виконання наказу та ст. 359 КК Хорватії Опір варті/вартівому, передбачають покарання до трьох років у мирний час, але значно суворіші у воєнний. Особливої уваги заслуговує стаття 360 КК Хорватії Відмова підкорятися, що стосується групової непокоря, застосування сили або погрози, з покаранням від одного до восьми років,

а при обтяжуючих обставинах (зброя, організованість, воєнний час) – до десяти років. Смерть особи внаслідок таких дій карається позбавленням волі до п'ятнадцяти років, що підкреслює високу суспільну небезпеку таких діянь.

Кодекс також детально регламентує відповідальність за зловживання зброєю та порушення правил поведінки з нею (ст. 358 КК Хорватії), включно з відмовою від її використання, якщо це не пов'язано з ідейними переконаннями, схваленими встановленим порядком. Це свідчить про прагнення забезпечити як дисципліну, так і повагу до норм права.

Нестатутні відносини та жорстоке поведіння з підлеглими (ст. 362 КК Хорватії) є окремим кримінальним правопорушенням, що підкреслює важливість дотримання прав людини в армії, як у мирний час так і воєнний час. Покарання посилюється у разі настання тяжких наслідків для здоров'я або при рецидиві.

Важливим блоком є злочини, пов'язані з недбалістю ставленням до службових обов'язків та матеріального забезпечення (статті 363-366 КК Хорватії). Сюди входять порушення правил несення варті, подання неправдивих звітів, невжиття заходів захисту військових підрозділів та безпеки під час навчань. Ці норми спрямовані на запобігання шкоді боеготовності та життю особового складу через безвідповідальність.

Особливо актуальними для воєнного часу є статті щодо ухилення від військової служби (ігнорування призову, каліцтво, обман – статті 367, 368 КК Хорватії) та злочини під час бойових дій (статті 372-377 КК Хорватії). Серед останніх виділяються перехід на бік ворога (від 5 років), здача в полон до вичерпання можливостей опору (від 3 до 15 років), невиконання обов'язків та залишення позицій під час бою (від 3 до 15 років), а також підлив бойового духу. Суворість цих санкцій демонструє пріоритет національної безпеки та захисту держави.

Важливою є стаття 380 КК Хорватії, яка роз'яснює відповідальність за виконання злочинного наказу: військовослужбовець винен лише тоді, коли знав або було очевидно, що виконує неправомірний акт, при цьому злочини проти людства та воєнні злочини завжди вважаються очевидно неправомірними. Це поло-

ження є ключовим для гармонізації з міжнародним кримінальним правом та захисту прав військовослужбовців.

Кримінальний кодекс Хорватії демонструє зрілу та ретельно розроблену систему криміналізації військових правопорушень, що відображає її власний досвід збройних конфліктів та прагнення до ефективного забезпечення оборонної здатності держави.

Хорватський досвід чіткого розмежування відповідальності за виконання злочинного наказу (ст. 380 КК Хорватії) є важливим для гармонізації українського законодавства з міжнародним кримінальним правом, особливо щодо воєнних злочинів.

Кримінальний кодекс Республіки Польща демонструє системний та деталізований підхід до криміналізації військових злочинів, виокремлюючи їх у окрему частину Військова частина (ст. 317-363 КК Польщі): Глава XXXVIII Загальні положення для військовослужбовців, Глава XXXIX Злочини проти обов'язку несення військової служби, Глава XL Злочини проти засад військової дисципліни, Глава XLI Злочини проти правил поведінки з підлеглими, Глава XLII Злочини проти засад поведінки зі зброєю та військовою технікою, Глава XLIII Злочини проти засад несення служби, Глава XLIV Злочини проти військового майна [11]. Криміналізація діянь у військовій сфері підкреслює визнання особливої природи військового правопорядку як самостійного об'єкта кримінально-правової охорони. Польське законодавство не просто криміналізує основні порушення, а й диференціює їх за об'єктом посягання, виділяючи окремі глави для злочинів проти обов'язку служби, дисципліни, правил поведінки з підлеглими, поведінки зі зброєю, несення служби та військового майна. Така структуризація дозволяє більш точно кваліфікувати діяння та застосовувати відповідні санкції, відображаючи комплексний підхід до забезпечення функціонування Збройних Сил через всеосяжну кримінально-правову регламентацію всіх ключових аспектів військової діяльності.

Кримінальний кодекс Литовської Республіки значною мірою відповідає міжнародним та європейським стандартам, що проявляється у всеосяжному підході до забезпечення вій-

ськового правопорядку та захисту прав людини; у системності у криміналізації військових правопорушень, виокремлюючи їх у окрему Главу XLVI (ст.ст. 314-330) [12]. Зокрема, криміналізація знущань над військовослужбовцями (ст. 320 КК Литви) та насильницьких дій щодо підлеглих (ст. 319 КК Литви) узгоджується з вимогами щодо заборони жорстокого поводження та приниження гідності. Важливою особливістю Литовського КК є пряме закріплення відсутності відповідальності за невиконання завідомо незаконного наказу (ч. 3 ст. 317 КК Литви), що є ключовим положенням міжнародного гуманітарного права та кримінального права, яке захищає військовослужбовців від відповідальності за воєнні злочини, вчинені за наказом. Ця норма відображає принцип *nuremberg principles*, де індивідуальна відповідальність не виключається наказом вищого. Значне посилення покарань за військові злочини у воєнний час підкреслює зобов'язання держави щодо забезпечення боєздатності у критичних умовах, що також є важливим аспектом національної безпеки в європейському контексті. Виокремлюється норма щодо тлумачення понять. Так, у ч. 1 ст. 330 КК Литви зазначено, що воїном визнається громадянин Литовської Республіки, що несе обов'язкову (рядову або в активному резерві), професійну або добровільну військову службу; у ч. 2 ст. 330 призовником визнається військовозобов'язаний, який у порядку та у спосіб, що передбачені Законом «Про обов'язкову військову службу», до встановленого віку не відбув обов'язкову рядову або альтернативну службу і не має звільнення від неї. Загалом, Литовський КК забезпечує всеосяжний захист військового правопорядку, охоплюючи як злочини проти служби, так і проти особистості та майна в армії.

Кримінальний кодекс Чеської Республіки підходить до криміналізації військових правопорушень з високим рівнем деталізації та акцентом на захисті боєздатності держави, особливо в умовах загроз. Як і в низці європейських КК, військові злочини, у КК Чеської Республіки, виділені в окремі глави (Глава X «Кримінальні правопорушення проти військової служби» та Глава XII «Військові кримінальні правопорушення»), що підкреслює їх особливе значення [13].

У кримінальному законодавстві Чехії чітко розділені поняття «злочинів проти військової служби» та «військові кримінальні правопорушення». У Главі X переважно зосереджені злочини, пов'язані з призовом на службу (ст.ст. 369–374 КК), включаючи ухилення від призову в мирний та воєнний час, невиконання обов'язку заступити на службу, навіть з необережності. Це ширше, ніж просто дезертирство, і націлене на забезпечення комплектування Збройних Сил Чеської Республіки. У Главі XII міститься низка діянь, що підривають дисципліну, боєздатність та моральний стан (ст.ст. 375–397).

Посилена відповідальність у воєнний час: як і в кодексах Хорватії та Литви, КК Чеської Республіки передбачає більш суворе покарання за більшість військових злочинів, якщо вони вчинені під час воєнного стану або бойової ситуації. Це спільна риса, що відображає європейську практику захисту державності в умовах кризових ситуацій.

Чеський КК не тільки криміналізує умисне невиконання наказу, але й окремо виділяє невиконання наказу з необережності (ст. 376 КК Чехії), що свідчить про високі вимоги до службової сумлінності. Покарання за умисне невиконання наказу, особливо під час бойових дій, є надзвичайно суворим (до 20 років позбавлення волі).

Окремі положення присвячені супротиву та примусу до порушення військового обов'язку (ст. 377 КК Чехії), а також образі між військовослужбовцями (ст.ст. 378-380 КК Чехії), включно з насильством. Ці норми спрямовані на збереження внутрішньої ієрархії та здорових відносин у військовому колективі, запобігаючи зловживанням.

Розділ 4 Глави XII присвячений «Кримінальним правопорушенням, які створюють загрозу для боєздатності або збройних сил». Загалом, КК Чеської Республіки відображає комплексний та суворий підхід до військових злочинів, з особливим акцентом на захисті боєздатності та морального стану армії в умовах загроз.

Аналіз зарубіжних кримінальних кодексів у сфері військових злочинів виявляє низку спільних рис та унікальних підходів, які можуть бути цінними для вдосконалення КК

України, особливо в умовах триваючої повномасштабної агресії.

Підсумовуючи, важливо зазначити, що компаративний аналіз зарубіжних кримінальних кодексів показує, що ефективна криміналізація військових правопорушень є ключовим стовпом національної безпеки, особливо під час війни. Кримінальне законодавство зарубіжних країн демонструють системний та деталізований підхід, виокремлюючи військові злочини (військові кримінальні правопорушення) в окремі глави та значно посилюючи покарання за них у воєнний час. Особливо цінним є фокус на захисті боєздатності армії, підтримання суворої дисципліни та субординації, а також чітке розмежування відповідальності, включно

з випадками невиконання незаконних наказів. Такий досвід свідчить про необхідність постійного вдосконалення військового законодавства України для адекватного реагування на виклики воєнного часу та забезпечення безкомпромісної обороноздатності держави.

Узагальнюючи зарубіжний досвід необхідно зазначити, що комплексне та деталізоване кримінальне законодавство у військовій сфері, яке адаптується до умов загроз та враховує міжнародні стандарти, є критично важливим для ефективного функціонування сучасних збройних сил. Запозичення окремих положень зарубіжних кримінальних кодексів може суттєво посилити оборонну здатність України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гученко К. В., Мірошніченко С. С. Компаративістський аналіз дезертирства (ст. 408 КК України) в Україні та Європейських державах. *Наукові перспективи*. 1(55) 2025. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/19446/19449>
2. Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія / С. О. Харитонов. Харків : Право, 2018. 328 с.
3. Малетова О.С., Тригуб О.М. Кримінальна відповідальність за воєнні злочини. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2024. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/12/129.pdf>
4. Fesenko, O., Kozakova, I., & Shnytko, O. (2022). On the issue of legal liability for war crimes. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Law*, 2(74), P. 237-243. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.74>
5. Chow, C.-H. N., & Yeh, I. (2021). Influence Factors in the Effectiveness of National Defense Anti-Corruption Governance. *Revista de Cercetare si Interventie Sociala*, 73, P. 262-275. URL: <https://doi.org/10.33788/rcis.73.16>
6. Kostiuk, I. (2024). Forensic classification of military criminal offences and the place of abuse of power or authority by a military official. *Law Journal of the National Academy of internal affairs*, (14, no. 4), P. 66–77.
7. Short, R., Dickson, H., Greenberg, N., & MacManus, D. (2018). Offending behaviour, health and wellbeing of military veterans in the criminal justice system. *PLoS one*, 13(11), <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0207282>
8. K Ambos. *Treatise on international criminal law: Volume III: International criminal procedure*. 2024. 720 p. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=KaAwEQAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=Kai+Ambos&ots=_mvfcOiBOU&sig=mOZJ91hfr_4OnvGEiCW0A8HSioc&redir_esc=y#v=onepage&q=
9. Звонарьов О.Ю. Клименко С. В. Воєнні злочини в кримінальному законодавстві зарубіжних країн. *Юридичний науковий електронний журнал* № 3. 2023. С. 394-399.
10. Criminal Code of the Republic of Croatia. URL: <https://legislationline.org/taxonomy/term/12380>
11. Кримінальний кодекс Республіки Польща / під ред. В. Л. Менчинського. Переклад на українську мову В. С. Станіч. К. : ОВК, 2016. 138 с.
12. Кримінальний кодекс Литовської Республіки /переклад на укр. мову К.В. Менченя, під ред. О.В. Коротюк. К. ОВК. 2021. 158 с.
13. Кримінальний кодекс Чеської Республіки /переклад на укр. мову О.В. Коротюк. К. ОВК. 2022. 264 с.